

the development of figurative, generic and stylistic as well as problematic and thematic palette of Ukrainian drama of the end of the XIX century is proved.

Key words: "new drama", problematics, a positive hero concept, inner action, monologue, new architectonics.

УДК 821.161

DOI <https://doi.org/10.17721/2520-6346.60.48-57>

Н. М. Гаєвська, канд. філол. наук, проф.,

О. В. Гаєвська, канд. філол. наук, асист.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

e-mail: nmgaevska@ukr.net

ТВОРЧИСТЬ І. КАРПЕНКА-КАРОГО В ОЦІНЦІ С. ЄФРЕМОВА

Ідеться про еволюційні особливості драматургії І. Карпенка-Карого, її новаторський характер та оцінку її С. Єфремовим. Наголошується на ролі І. Карпенка-Карого в розвитку українського театру та драматургії.

Ключові слова: характер, мораль, еволюційний розвиток, персонаж, контекст, традиції.

Іван Карпович Тобілевич (літературний і театральний псевдонім – Карпенко-Карий) увійшов в історію української літератури і культури як видатний драматург, високоталановитий автор і режисер, один із творців українського професійного театру, культурний і громадський діяч рубежу ХІХ і ХХ століть: "Тобілевич зафіксував яскраво і правдиво цілий період життя нашого народу, показав характерні риси нових соціальних верств кінця ХІХ ст., і тим сприяв виявленню їхньої ролі в громадському житті" [4, с. 120].

Спостерігаючи за творчістю І. Карпенка-Карого, літературна критика відзначала, що письменник з появою кожної нової драми еволюціонував. Сучасники Карпенка-Карого добре бачили велич цієї постаті. У некролозі, написаному на смерть І. Карпенка-Карого у 1907 р., Іван Франко зазначав: "Чим він був для України, для розвою її громадянського та духовного життя, се відчуває кожний, хто чи то бачив на сцені, чи хоч лише читав його твори; се розуміє кожний, хто знає, що він був

одним із батьків новочасного українського театру, визначним артистом та при тім великим драматургом, якому рівного не має наша література та якому щодо ширин і багатства творчості, артистичного викінчення і глибокого продумання тем, бистої обсервації життя та ясного і широкого світогляду не дорівнює ані один із сучасних драматургів не тільки Росії, але й інших слов'янських народів" [5, с. 374]. Завершує характеристику драматурга І. Франко такими словами: "Цілість драматичної творчості Карпенка-Карого наповняє нас почуттям подиву до його таланту. Обняти такий широкий горизонт, заселити його таким множеством живих людських типів міг тільки першорядний поетичний талант і великий обсерватор людського життя" [5, с. 380].

Справді, письменник був "великим обсерватором". Давши прекрасні зразки в усіх класичних жанрах – драми, комедії, трагедії – він у кожному творі порушував актуальні проблеми свого часу: соціальні, політичні, морально-етичні, відтворюючи таким чином картини суспільного життя в найрізноманітніших проявах і тенденціях.

Дослідники творчості І. Карпенка-Карого (Л. Дем'янівська, С. Єфремов, В. Коломієць, Н. Падалка, І. Скрипник, О. Цибаньова, І. Франко та ін.) неодноразово вказували на актуальність і новизну творів драматурга.

Одним із перших з розлогою характеристикою творчості І. Карпенка-Карого виступив С. Єфремов. "Звідки взялося у серці те зерно добра, яким вітром занесло туди й роздмухало в могуче полум'я ту іскру божу, що світить, не згасаючи, навкруги, – не зразу навіть і дошукаєшся. Єсть, видко, якась вища моральна сила – та непохитність і незламність духа, що виносить таких людей з-поміж сірої маси звичайного людського потоку й становить на поверсі життя, як людей, що не тільки живуть, а й творять життя" [1, с. 35]. Саме таким творцем життя, за словами С. Єфремова, був І. Карпенко-Карий.

Його творчість як актора і драматурга в другій половині ХІХ ст. відіграла значущу роль у подальшому розвитку українського театру і драматургії. І. Карпенко-Карий як ніхто

міг заглиблюватися у характери своїх героїв, їх вдачу, творячи "живі" образи.

Грунтовний нарис життя і творчості драматурга дав С. Єфремов у своєму критико-біографічному нарисі про письменника (1924 р.). Історик літератури чи не вперше ґрунтовно проаналізував творчість І. Карпенка-Карого; згодом у своїй "Історії українського письменства" він досить стисло охарактеризує спадок драматурга, а у виданні 1924 р., на яке ми будемо покликатися, подано широкий і цікавий матеріал про корифея української сцени.

У критико-біографічному нарисі С. Єфремова "Карпенко-Карий" (1924) автор праці розглядає життєвий і творчий шлях митця. Вже з перших рядків згаданого нарису проглядається основна риса письменника – любов до праці, до природи, до людей. Автор надзвичайно вимогливо ставився до своїх творів. С. Єфремов пише: "Свої твори Карпенко-Карий обробляв пильно, іноді справді складав немов етюди до дальшої роботи, по кілька разів переписував готову працю, за кожним разом виправляючи, а часом вертався і до старих творів, нові даючи редакції того, що не задовольняло його, як автора. А автор з його був не з тих, що задовольняються дешевими лаврами позверхової популярности, і часом він сам гостре приклав слово до своїх таки творів: "а дурацькі п'єси, як "Паливода", їм подобаються", – писав до мене Карпенко-Карий, характеризуючи московську публіку" [1, с. 38].

Подаючи свої спогади про драматурга, С. Єфремов зазначає, що чим більше він вдумується в ті спогади, то "характернішими для його вони мені здаються, пояснюючи і вагу його в історії нашого письменства, і погляди, й навіть обставини, за яких йому працювати доводилось. Рівняючи Карпенка-Карого до його попередників на драматичній ниві, – навіть не таких недотеп, як усякі там Бораковські та Мирославські-Винникови, – ми бачимо безперечний поступ. Попередники Карпенка-Карого обертались переважно в інтимній родинній атмосфері, дуже рідко, і то злегенька, торкаючись інших, більш широких сторін життя. До того ж і саме родинне життя брали вони дуже не глибоко, з одного лишень боку" [1, с. 47].

І. Карпенко-Карий пише свої твори зовсім в іншій манері. Відкидаючи застарілі приписи, широкі етнографічні описи, сцени кохання, драматург акцентує увагу на психологічних проблемах, відтак "центр ваги переносить автор у сферу громадських стосунків, – і тут талановитий і на життєвий досвід багатий драматург наш дав гарні початки справжньої комедії та драми, одмітні внутрішнім змістом, характерами та типовими фігурами ("Хазяїн", "Сто тисяч", "Мартин Боруля" та ін.)" [1, с. 48]. Як зазначає далі С. Єфремов, "І. Карпенко-Карий заглиблюється у зміст своїх творів, пильно обробляє вдачу своїм дієвим людям, надає їм усе більшої виразності й типовості. З технічного боку в Карпенкових "п'єсах" багато де-чого можна знайти не до ладу; іноді автор просто за чуба, силоміць, притягає до своїх героїв ту або іншу подію, не мотивуючи її гаразд, – проте герої його здебільшого стоять перед нами мов живісенькі, пренесені на папір з плотію і кров'ю рукою справжнього художника" [1, с. 49].

Драматург відходить від усталених на той час у драматургії канонічних прийомів, йде за логікою суспільного життя і намагається вмотивувати кожний вчинок героїв, розкрити складні психологічні драми, як це, приміром, бачимо в "Безталанній". Головні герої драми – Гнат, Варка, Софія – діють у різних обставинах: у буденній домашній обстановці, на вечорницях, у стосунках з багатьма іншими персонажами твору. Це сильні у своїх почуттях люди. І. Франко в рецензії на постановку цієї драми писав, що І. Карпенко-Карий цим твором доводив, що "й під солом'яною стріхою людські серця б'ються з такою самою силою, людські пристрасті киплять і стикаються з такою самою бурхливістю <...> як і в людей з іншого середовища" [5, с. 375].

І. Карпенко-Карий у своїх творах ніколи не порушує цілісності розвитку характерів персонажів, а швидше прагне якнайповніше розкрити їхні поведінку, думки, почуття. Драматург надзвичайно майстерно будує діалоги: саме в них, а також у монологіях дізнаємося про соціальний статус героїв, їх характери. Зрештою, авторська характеристика і самохарактеристика дає повне уявлення про героїв. Наприклад:

П у з и р. Як завгодно. Віддайте ж мені гроші за халат.

З о л о т н и ц ь к и й. Я вишлю їх на пам'ятник Котляревському, бо ти з губи зробив халяву: обіщав і не вислав.

П у з и р. То всі сто карбованців?.. Що ви? Нехай бог боронить! Я за десять карбованців такий хрест йому поставлю з свого дуба, що за версту буде видко!

З о л о т н и ц ь к и й. Став собі, а я сто карбованців вишлю в Полтаву.

П у з и р. Пропало сто карбованців ні за цапову душу [2, с. 393].

С. Єфремов наголошує на життєвій правдивості героїв творів І. Карпенка-Карого: "Життєва правда, що джерелом живим б'є з Карпенкових творів і робить поправки долюбих йому більше з інстинкту, ніж з ясної свідомості, тенденцій. Перед справжньою суттю Карпенкових творів – отією правдою життєвою, вживленою в цілу галерею блискучих образів і живих типів, його технічні хиби та вади – дрібниці, яку можна і варто відзначити" [1, с. 49]. На підтвердження цих слів наведемо фрагмент із п'єси "Мартин Боруля":

М а р т и н. Бумаг же, бумаг багато... П'ять літ діло йшло... зовсім були признали, сопричислили... і не утвердили! І через що? Пустяк! Сказано у бумазі, що не так хвамілія стоїть: у нових бумагах – Боруля, а у старих – Беруля! <...> Бодай тому писареві руки назад лопатками повикручувало, що написав – Беруля... Я і сам не знаю, хто я: чи Боруля, чи Беруля... Може, й Беруля!... Та так і покинуть? Жаль живий бере мене за серце... А може, ще Кастан Іванович...

Г е р в а с і й. Витягне з тебе яку сотню, або й дві.

М а р т и н. А як докаже, що Боруля й Беруля – однаково?

Г е р в а с і й. Чом же він і досі не доказав? Повір мені, Мартине, нічого з цього не буде, тільки хазяйство зведеш, дітей старцями зробиш і сам у бідності помреш. Чого ж ти хочеш?

М а р т и н. Дворянства...

Г е р в а с і й. Ні, торби! Воно ж тебе в хворобу угнало, глянь на себе... воно тебе посварило з Красовським і зо мною, – всі біди твої від нього!.. Хазяйство ледве живе, з дворянством без

розуму і без науки хліба не дасть. Послухай мене: спали всі бумажки, щоб і не свербіло, бо ти слабкий на дворянство і умреш від цієї хвороби" [2, с. 191].

У творах драматурга бачимо динамічність дії, природність конфлікту і ситуацій, вмотивованість вчинків героїв, вміння доречно використовувати фольклор і реалістично відтворювати дух епохи, колорит історичної доби в зображенні соціальних типів (Цокуль, Окунь, Калитка, Пузир, Боруля), історичних постатей (Сава Чалий, Гнат Голий). Образи героїв І. Карпенка-Карого майстерно розкриті в тісному зв'язку з оточенням, з навколишньою дійсністю. За основу п'єс драматург, як правило, брав життєві факти, надаючи їм великого узагальнення.

Як стверджує С. Єфремов, першою спробою І. Карпенка-Карого була драма "Бурлака" (1882). Автор серйозно працював над п'єсою, були редакції твору. Вже "в "Бурлаці" знайдемо зародки усього того, чим уславився Карпенко-Карий, як драматург, і що дало йому таке поважне в історії нашого драматичного письменства місце. "І де ти такий взявся?" – так і напрохується те питання, яке сам Карпенко-Карий ставить до одного з своїх персонажів у "Хазяїні" [1, с. 53].

Автор завжди з оптимізмом дивився в майбутнє, вірив і шукав шляхів до людського щастя, яке вбачав в духовній красі людини. Його герої мріють про краще життя для народу: "Я хочу тим світом, який здобув на громадські гроші, освітити шлях селянам до кращого безбідного життя, <...> помагати темним людям чим тільки зможу, щоб поменшити біду, яка в нас на селі панує" [3, с. 251], – говорить герой твору "Понад Дніпром".

Разом із своїми героями автор переживає все їх життя. Справді, "твори Карпенка-Карого – це немов одне широке полотно, на якому мало не кожна пієса доповнює іншу, нову дає деталь, новий показує бік того страшного, темного, зоологічного царства з його невбаганим процесом видушування людського поту" [1, с. 62], – пише С. Єфремов.

Ціла галерея образів ("хижаків-наживи") представлена драматургом у його п'єсах ("Бурлака", "Хазяїн", "Сто тисяч"

та ін.). Ось психологія Михайла Михайловича ("Бурлака"): "Ще щоб не піймається!.. Хоч і не показуєш виду, що страшно, а на душі якийсь неспокій раз-у-раз: ну, як начальство довідається, що я на громадські гроші баришую – пропаде багато праці! Наче аж лекше, як тільки подумаєш, що вернеш гроші і гріхів ніяких! Поможи, боже!.. Тоді вже не буду зачіпачь казенних грошей. Оцей тільки раз коли б благополучно!" [2, с. 30]. Такими є хижачами є і інші герої драм І. Карпенка-Карого: Михайло Окунь ("Розумний і дурень"), Филимон ("Підпанки"), Цокуль ("Наймичка"), дід Микола ("Понад Дніпром") та інші.

Найяскравіші образи серед бажаючих збагатитися – Гарасим Калитка, Терентій Пузир та ін. Для яких збагачення – мета життя: "<...> земелько, божа ти дочечко! Як радісно тебе загібати до купи, в одні руки, <...> приобрітав би тебе без ліку. Легко по своїй власній землі ходить. Глянеш оком навколо – усе твоє: там череда пасеться, там орють на пар, а тут зазеленіла вже пшениця й колосується жито: і все то гроші, гроші..." [2, с. 242] ("Сто тисяч"). Досить вдалу характеристику дає Пузирю Бонавентура: "Вас, – провадить свою мову балакучий копач, – вже не обманеш: ви всякого обманете, а це велике дело, коли не тебе за чуба держать, а ти других за чуба держиш" [2, с. 248].

Калитка експлуатує селян, будучи багатою людиною він і сам на всьому економить: "Як їв борщ та кашу, так і їстиму; як мазав чоботи дьогтем, так і мазатиму, а зате всю землю навкруги скуплю. Ідеш день – чия земля? Калитчина; їдеш два – чия земля? Калитчина; їдеш три – чия земля? Калитчина... диханіє спирає" [2, с. 267]. Своїх селян теж не балує:

К л и м.

Що? Хліба взяв окраєць, – поки до обіду, то їсти захочеться.

Г е р а с и м.

І тобі не гріх? Неділя свята, а ти ні світ, ні зоря вже й жереш! Не пропадеш, як до обіда попустиш хоч раз у тиждень. Однеси хліб назад... Стара! Параско!...

П а р а с к а (на дверях, з дійницею в руках).

Чого ти гвалтуєш?

Г е р а с и м.

Що це в тебе за порядки? Диви! Хто хоче, той і бере без спросу... Мабуть, ти хліба не запіраєш?

П а р а с к а.

Оце вигадав! Де ж таки, щоб хліб був не запертий, нехай бог милує. Все заперто.

Г е р а с и м.

Один візьме, другий візьме – так і хліба не настачиш! Де ти взяв хліб?

К л и м.

Та я ще вчора за вечерею заховав окраєць.

Г е р а с и м.

Чуєш, Параско? Хліб крадуть у тебе з-під носа, – гарна хазяйка! Чого ж Мотря глядить?

П а р а с к а.

Ну, а що ж я зроблю, коли хватають, як на Зарванській вулиці! Чи чуєш, Мотре, вже хліб крадуть, скоро самим нічого буде їсти... (*Вийшла*).

Г е р а с и м.

Це так, це так! Однеси зараз назад, – гріх у неділю снідять... [2, с. 255].

Пузир ("Хазяїн"), Михайло Окунь ("Розумний і дурень") – люди, які не гребують нічим в ім'я збагачення.

Можна наводити чимало яскравих прикладів діалогів з творів, які характеризують образи; показують процес нагромадження капіталу за рахунок жорстокої експлуатації. Саме ці твори І. Карпенка-Карого відтворюють життя українства другої половини ХІХ ст. Його п'єси відіграли значну роль у розвитку і становленні українського професійного театру.

Завдяки корифеям української сцени (М. Старицький, М. Кропивницький, І. Карпенко-Карий) український професійний театр здобув славу і визнання. Твори останнього періоду І. Карпенка-Карого ("Суєта", "Житейське море" та ін.) свідчили про те, що письменника хвилювали проблеми, які боліли

народові. За спостереженнями С. Єфремова, "автор становить собі на першому плані ту чи іншу психологічну проблему, як от "Безталанна", "Наймичка", "Батькова казка", "Мартин Боруля" й інші. Правда, і в них громадсько-соціальний елемент раз-у-раз буває тим фоном, по якому стелються у Карпенка-Карого психологічні образи – типово схоплені, індивідуально оброблені й перенесені на папір живими. Поставивши собі якесь психологічне завдання, автор обставляє його силою характерних деталей, типових рисочок, простежить розвиток почуття од зародку й до його останніх проявів, часто користуючись способом контрастів, щоб таким паралелізмом одтінити краще потрібну йому психологію (Софія і Варька в "Безталанній"). Роздвоєння почуття ("Безталанна"), збочення чистої натури ("Наймичка"), ревності ("Батькова казка"), честолюбство ("Мартин Боруля") – проведено перед читачем сміливо, правдиво, з захватними деталями й силою тонко підглянутих побутових рисочок" [1, с. 95].

П'єси І. Карпенка-Карого – соціально-побутові, психологічні, історичні або історично-побутові (за С. Єфремовим) – були і є актуальними і нині. Як слушно зауважує історик літератури, "це був глибокий, своєрідний талант, що вмів раз-у-раз лишатися самим собою, і навіть торкаючись часом старих тем, він давав щось своє, Карпенківське, – пив, як французи кажуть, з власної чарки. А вже виміряти її й виважити, яка вона була завбільшки – це діло історії нашого письменства, де Карпенкові-Карому приділено одну з найцікавіших взагалі сторінок" [1, с. 108].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Єфремов С. Карпенко-Карий. Критико-біографічний нарис. Київ: Сорабком, 1924. 150 с.
2. Карпенко-Карий І. Драматичні твори. Київ: Наукова думка, 1989. 602 с.
3. Карпенко-Карий (І. К. Тобілевич). Твори: в 3 т. Київ: Наукова думка, 1985.
4. Кисіль О. Український театр. Дослідження. Київ: Мистецтво, 1968. 259 с.
5. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Т. 37. Київ: Наукова думка, 1982. 380 с.

REFERENCES

1. Iefremov S. Karpenko-Karyi. Krytyko-biohrafichnyi narys. Kyiv: Sorabkom, 1924. 150 s.
2. Karpenko-Karyi I. Dramatychni tvory. Kyiv: Naukova dumka, 1989. 602 s.
3. Karpenko-Karyi (I. K. Tobilevyeh). Tvory: v 3 t. Kyiv: Naukova dumka, 1985.
4. Kysil O. Ukrainskyi teatr. Doslidzhennia. Kyiv: Mystetstvo, 1968. 259 s.
5. Franko I. Zibrannia tvoriv: u 50 t. T. 37. Kyiv: Naukova dumka, 1982. 380 s.

Стаття надійшла до редакції 10.03.21

N. M. Haievska, PhD, Prof.,

O. V. Haievska, PhD, Assist.,

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

e-mail: nmgaevska@ukr.net

CREATIVITY OF I. K. KARPENKO-KARYI IN THE ASSESSMENT OF S. YEFREMOV

The article deals with the evolutionary features of I. K. Karpenko-Kary's drama, its innovative character and its assessment by S. Efremov, emphasizes the role of I. Karpenko-Karyi in the development of Ukrainian theater and drama.

Thanks to the luminaries of the Ukrainian stage (M. Starytsky, M. Kropyvnytsky, I. Karpenko-Karyi), the Ukrainian professional theater thereafter gained fame and recognition. The works by I. Karpenko-Karyi of the last period ("Vanity", "Sea of Life", etc.) testified that the writer was worried about the problems that hurt the people. According to S. Efremov's observations, the author brings this or that psychological problem to the forefront, such as "The Miserable", "The Mercenary", "Father's Tale", "Martin Borulya" and others. However, in them, too, the social element is time and time again the background against which Karpenko-Kary's psychological images creep in typically captured, individually processed, and transferred to paper alive. Having set himself a psychological task, the author equips it with the power of characteristic details, typical features, traces the development of feelings from the embryo to its last manifestations, often using the method of contrasts to shade the psychology he needs better (Sofia and Varka in "The Miserable"). The bifurcation of feelings ("The Miserable"), the perversion of pure nature ("The Mercenary"), jealousy ("Father's Tale"), ambitions ("Martin Borulya") carried out in front of the reader boldly, truthfully, with fascinating details and the power of current household lines.

I. Karpenko-Kary's plays – social-domestic, psychological, historical or historical-domestic (according to S. Efremov) – were and are still relevant today. As the literary historian rightly remarks, "it was a deep, unique talent that was able to remain itself from time to time, and even touching sometimes on old topics, he gave something of his own, Karpenkivsky," he drank, as the French say, from his own glass. And to measure it and weigh how big it was is a matter of the history of our writing, where Karpenko-Karom is given one of the most interesting pages in general".

Keywords: character, morality, evolutionary development, character, context, traditions.

А. О. Гудима, канд. філол. наук.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ
e-mail: hudyma_annia@ukr.net

ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА СМИСЛОВІ АКЦЕНТИ ІСТОРИЧНОЇ ДРАМАТУРГІЇ М. СТАРИЦЬКОГО

Проаналізовано історичні драми М. Старицького "Богдан Хмельницький", "Маруся Богуславка", "Оборона Буші", "Остання ніч", а також "Тарас Бульба" і "Юрко Довбиш". Ці твори охоплюють події української історії в часи національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького, козацької доби загалом та руху опришків. Автор створює потужні історичні характери, що реалізують головну ідею цих творів – служіння Україні та її народові. Прикметною рисою історичних драм М. Старицького є наявність яскравих жіночих образів: Мар'яни Сотниківни ("Оборона Буші"), Марусі Богуславки (одноіменний твір), Ганни ("Богдан Хмельницький"). Зображуючи на тлі національно значущих подій тему кохання, М. Старицький показує, що любов-кохання не повинно заступати любові до батьківщини. Настанова автора полягає у необхідності життя "не для своїх потіх, а задля миру".

Ключові слова: історична драматургія, М. Старицький, образ, ідейна спрямованість, романтизм, українська історія, театр.

М. Старицький реалізував себе як організатор українського театру, перекладач, видавець, лірик, прозаїк, драматург, відданий українській справі. Його драматургічна спадщина складає "двадцять п'ять закінчених п'єс (один переклад, одинадцять інсценізацій та обробок малосценічних п'єс і тринадцять оригінальних драматичних творів)" [3, с.17]. М. Старицький – автор чотирьох оригінальних історичних драм: "Богдан Хмельницький" (перша редакція – 1887 р., третя – 1896 р.), "Маруся Богуславка" (1897 р.), "Оборона Буші" (1898 р.), "Остання ніч" (1899 р.). Історична драма "Тарас Бульба" (перша редакція – 1893 р., друга – 1897 р.) є переробкою однойменної повісті М. Гоголя, а драма "Юрко Довбиш" (перша редакція 1883 р, друга – 1888 р.) створена за сюжетом роману німецького прозаїка К. Францоza "За правду".